

УДК 339.9:364.22

DOI 10.32342/2074-5362-2022-2-33-4

Р.М. КЛЮЧНИК,

*кандидат політичних наук, доцент
доцент кафедри глобальної економіки
Університету імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро (Україна)
<https://orcid.org/0000-0001-6787-275X>*

НАСЛІДКИ БІДНОСТІ ДЛЯ ОСОБИСТОСТІ ТА СУСПІЛЬСТВА

У статті розглянуто основні наслідки бідності для окремих громадян та суспільства в цілому. Серед наслідків бідності для окремих індивідів виокремлено фізіологічні, психологічні та комунікативні. Фізіологічні наслідки бідності полягають у недоступності якісного харчування, якісних медичних, гігієнічних, оздоровчих послуг, що знижує як очікувану тривалість життя, так і загальний стан здоров'я. Психологічні проблеми полягають у стресах, депресіях, вживанні алкоголю та наркотиків, схильностях до суїциду. Комунікативні наслідки полягають у тому, що бідна людина часто втрачає соціальні зв'язки, а її коло спілкування є досить обмеженим.

Бідність впливає і на суспільство в цілому. Серед суто економічних наслідків ми виокремили «*Vicious Cycle of Poverty*», якому присвячено чимало західних досліджень. Також бідне суспільство загалом не може собі дозволити товари та послуги, які не пов'язані з виживанням. Відтак, спостерігається низький попит на різні категорії послуг, зокрема, освітні. Бідність є одним із факторів трудової міграції, що проілюстровано на прикладі України.

В умовах перехідної, а тепер і ринкової економіки прагнення витримати конкуренцію на світовому ринку за умов високої енерго- та матеріалоємності виробництва віддзеркалилось у збереженні низької вартості робочої сили. Низька оплата праці, у свою чергу, є безпосереднім чинником формування соціально-економічних ризиків у сфері людського розвитку.

З бідністю також пов'язаний феномен соціальної ексклюзії, який ми розуміємо як процес виключення індивіда або соціальної групи із соціальних відносин. Формується особливий клас суспільства – прекаріат, який за певних умов здатен до самоорганізації. Ця група людей пов'язана з поширенням тіньової зайнятості та інших форм порушення законодавства.

Важливими є й політичні проблеми, спричинені бідністю. Бідні громадяни у переважній більшості країн (та в усіх демократичних країнах) мають право голосу. Відповідно, вони часто підтримують популістські рухи. Бідність та безробіття спонукають людей підтримувати крайні ліві та крайні праві партії. Ультраправі рухи часто мають антимігрантську спрямованість. Іноді бідність, соціальна ексклюзія, соціальна депривація та інші пов'язані соціально-економічні фактори призводять до революцій та переворотів.

На нашу думку, відносна бідність є невирішеною в принципі, оскільки в будь-якому суспільстві є більш та менш заможні громадяни. Але бідність абсолютна, яка ставить людину на межу нормального існування, може і має бути подоланою. Відповідно до цього, країни світу, у тому числі Україна, проголошують себе соціальними державами.

У статті використано досягнення економічної, політичної, соціологічної, психологічної та інших наук з урахуванням міждисциплінарного синтезу та плюралізму підходів. Проаналізовано сучасні тенденції до інтерпретації наслідків бідності, які простежуються у працях українських та закордонних авторів.

Ключові слова: *споживання, бідність, наслідки бідності, соціальна ексклюзія, політичний радикалізм, політичний протест*

The article examines the main consequences of poverty for individual citizens and society as a whole. Among the consequences of poverty for individuals, physiological, psychological and communicative effects are distinguished. The physiological consequences of poverty are the unavailability of quality food, as well as quality medical, hygiene, and health services, which reduces both life expectancy and health in general. Psychological problems include stress, depression, alcohol and drug abuse, which can lead to suicidal tendencies. The communicative consequences mean that a poor person often loses social ties, and his or her circle of communication becomes quite limited.

Poverty also affects society as a whole. Among the purely economic consequences, we singled out the Vicious Cycle of Poverty, to which many Western studies are devoted. Also, impoverished societies in general cannot afford goods and services that are not related to survival. Therefore, there is a low demand for various categories of services, in particular, educational ones. Poverty is one of the factors of labor migration, which is illustrated by the example of Ukraine.

In the conditions of a transitional and a market economy in post-Soviet states, the desire to withstand competition on the world market under the conditions of high energy and material intensity of production has been reflected in the preservation of low labour costs. Low wages, in turn, are a direct factor in the formation of social and economic risks in the field of human development.

Poverty is also associated with the phenomenon of social exclusion, which we consider as the process of excluding an individual or a social group from social relations. A special class of precariat is being formed. The precariat is capable of self-organization under certain conditions. This group of people is associated with the spread of shadow employment and other forms of violation of the law.

Political problems caused by poverty are also important. Poor citizens in the vast majority of countries (at least in all democracies) have the right to vote. Accordingly, they often support populist movements. Poverty and unemployment lead people to support far-left and far-right parties. Far-right movements often have an anti-immigrant focus. Sometimes poverty, social exclusion, social deprivation and other related socio-economic factors lead to revolutions and coups.

In our opinion, relative poverty is unavoidable in principle, since in any society there will always be more and less wealthy citizens. But absolute poverty, which puts a person on the edge of normal existence, can and must be overcome. According to this, most countries of the world, including Ukraine, declare themselves welfare states.

The article uses the achievements of economic, political, sociological, psychological and other sciences, taking into account the interdisciplinary synthesis and the pluralism of approaches. Modern trends in the interpretation of the consequences of poverty, which can be traced in the works of Ukrainian and foreign authors, are analyzed.

Keywords: *consumption, poverty, consequences of poverty, social exclusion, political radicalism, political protest*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Вивчаючи будь-яке явище, слід звертати увагу на причинно-наслідкові зв'язки. Бідність, як і інші соціально-економічні проблеми, чинить вплив на різні сфери життя суспіль-

ства. Цей феномен є багатовимірним та включає не лише економічну, а й соціальну, політичну, культурну, психологічну та інші складові. Подолання як причин, так і наслідків бідності – запорука стабільного розвитку держави та зростання добробуту її громадян.

Дана проблема є особливо актуальною саме сьогодні. По-перше, стрімке зростання чисельності населення відбувається саме в бідних країнах (саме «завдяки» такій демографічній ситуації чисельність людства вже перевищує 8 млрд осіб). Відповідно, істотного зменшення кількості бідних у найближчі роки очікувати не варто. По-друге, пандемія COVID-19 завдала удару передусім по бідних громадянах та поповнила лави бідних тими, хто не належав до цієї категорії. По-третє, ця проблема актуалізується під час збройних конфліктів, найінтенсивніший з яких наразі відбувається на території нашої держави. Більше того, наслідки бідності часто схожі на її причини – хвороби, соціальна нестабільність, збройні конфлікти тощо. Відповідно, дослідження цієї проблеми потребує міждисциплінарного синтезу, з урахуванням досягнень різних наук.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення досліджуваної проблеми, та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Г. Пчелянська [1] розглядає бідність населення як чинник формування продовольчої безпеки. С. Полякова та Т. Новосільська [2] досліджують окремі виміри бідності суспільства за споживанням. А. Гамільтон та Й. Свенссон [3] розглядають «зачароване коло бідності». Т. Городецька [4] простежує вплив диференціації доходів населення на формування соціальних шоків у суспільстві. Проблеми соціальної ексклюзії та формування прекаріату розглядають відповідно М. Карп'як [5] та А. Шуліка [6].

Втім, у більшості економічних досліджень, присвячених наслідкам бідності, приділяється досить мало уваги політичним наслідкам. Ми спробуємо, серед іншого, розглянути вплив бідності та міграції на кристалізацію правих популістських партій.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в дослідженні основних наслідків бідності для особистості та суспільства в цілому з урахуванням останніх подій в Україні та світі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Наслідки будь-якого феномену необхідно досліджувати в комплексі, використовуючи міждисциплінарний синтез, про що йшлося вище. Ми вважаємо за доцільне класифікувати наслідки бідності за двома критеріями: за впливом на особистість та за впливом на соціум.

Отже, на нашу думку, наслідки бідності для особистості можна поділити на наступні категорії:

1. Фізіологічні. Людина, яка живе в бідності, майже завжди недоїдає, не має можливості піклуватися про своє здоров'я, приділяти увагу гігієні. Бідні люди у країнах, що розвиваються, часто живуть у нетрях, житлах, які не відповідають правилам безпеки та елементарної гігієни. Ці нетрі перенаселені, там не вистачає води, свіжого повітря тощо.

Якість харчування населення безпосередньо залежить від рівня його доходів. Так, зі зростанням середньодушових загальних доходів на місяць спо-

стерігається як зростання калорійності добового раціону, так і зміна співвідношення поживних речовин у ньому. Тобто чим вищим є рівень доходів громадянина, тим більше споживається білків та жирів, а вуглеводів, навпаки, менше. Це зумовлено тим, що продукти харчування з високим вмістом білку та жиру (м'ясо і м'ясопродукти, риба, яйця, молоко і молочні продукти, тваринні та рослинні жири) стають економічно недоступними через їх високі ціни на споживчому ринку. У той же час продукти харчування з високим вмістом вуглеводів (хліб та хлібобулочні вироби, картопля, макаронні вироби, крупи) через низьку ціну стають основним джерелом харчування бідних [1, с. 172].

Застосування показників споживання в якості критеріїв бідності має певні застереження. По-перше, наявна інформаційна база обстеження умов життя домогосподарств не дає змоги розмежувати всі наявні у домогосподарства продукти (частина з них може утворювати запаси, зіпсуватись, може бути передана родичам, знайомим тощо) та безпосередньо вжиті в їжу, тому показники харчування можуть бути завищені. По-друге, якщо базуватись на калорійності раціону, то нижчі за середні або нормативні значення можуть свідчити як про недостатність коштів, так і про особливу культуру харчування, що набуває все більшого поширення у нашому суспільстві [2, с. 26].

Якість продуктів, які споживає людина, безпосередньо впливає й на її здоров'я. Щоправда, здоров'я також багато в чому залежить від матеріального добробуту. На країни з низьким та середнім доходом припадає 90% усіх випадків хвороб, у той час як їх витрати на охорону здоров'я становлять лише 12%. У країнах з низьким рівнем доходів на 10 тис. населення припадає всього 9 лікарняних ліжок, у той час як у країнах з високим рівнем доходів – 57 [7, с. 163]. У деяких віддалених районах бідних країн лікарів немає взагалі. У класифікації ВООЗ можна знайти термін «*Neglected tropical diseases*» (забуті тропічні хвороби або тропічні хвороби, якими нехтують). Це ті захворювання, які можна вилікувати, але люди, які хворіють на них, живуть у віддалених районах бідних країн. Про них «забувають» і міжнародні організації, і уряди тих країн, де ці люди проживають.

2. *Психологічні.* Психологічні проблеми, пов'язані з бідністю, також заслуговують на увагу. Перебування в бідності призводить до депресій, апатії, провокує агресивну поведінку. Бідність та борги – одна з поширених причин суїциду. Впливає на психологічний стан також відносна бідність: людина не може дозволити собі те, що можуть дозволити собі інші, відповідно, відчуває стрес та незадоволення. У суспільстві споживання, коли ціна та престижність речей і послуг мають велике значення, це може бути причиною фрустрації, суперечок у колективі тощо.

Також важливо усвідомлювати вплив бідності на психічне здоров'я протягом усього життя. Негаразди дитинства (передусім бідність) – це один із механізмів, через який чиниться вплив на психічне здоров'я. Несприятливі дитячі переживання, на жаль, відносно поширені серед населення. Було виявлено, що приблизно дві третини шотландських дітей, що народилися у 2004-2005 рр., зазнали принаймні одного епізоду несприятливого досвіду у віці до 8 років [8].

Несприятливі дитячі переживання також є сильними факторами порушення психічного здоров'я у дорослому віці: люди, які пережили щонайменше чотири такі випадки, піддаються значно більшого ризику психічних захворювань, надмірного вживання алкоголю та зловживання наркотиками [9].

Відповідно, діти, які ростуть в бідності, – це бомба уповільненої дії для майбутнього суспільства [10].

3. *Комунікативні*. Особи, які перебувають у стані бідності, дуже часто мають обмежене коло спілкування. У них немає можливості знайомитися з людьми з інших соціальних груп, а успішних прикладів для наслідування серед їх оточення немає. Відповідно, людина замикається у собі, відчуваючи соціальну депривацію. Це часто загрожує людям похилого віку та особам з особливими потребами, зокрема, в тих країнах, де держава приділяє їм недостатньо уваги.

Наслідки бідності для соціуму можна поділити на наступні категорії:

1. *Економічні*. Очевидно, що бідність населення впливає на економічне життя. В англomовному дискурсі зустрічається поняття «*Vicious Cycle of Poverty*» (зачароване коло бідності). Якщо країна є бідною, то майже все, що вдається виробити, спрямовується на поточні потреби і майже нічого не залишається для інвестування. Якщо ж немає і зовнішніх інвестицій (через корупцію, диктатуру, низьку кваліфікацію робочої сили), то немає можливостей подолати бідність [11; 3].

Найбільшу проблему становить штучне заниження оплати праці, успадковане деякими пострадянськими країнами від командно-адміністративної економічної системи з її низьким рівнем заробітної плати, високими обсягами суспільних видатків та жорстко регульованими цінами на товари та послуги. В умовах перехідної, а тепер і ринкової економіки прагнення витримати конкуренцію на світовому ринку за умов високої енерго- та матеріалоемності виробництва віддзеркалилось у збереженні низької вартості робочої сили. Низька оплата праці, у свою чергу, є безпосереднім чинником формування соціально-економічних ризиків у сфері людського розвитку [4, с. 96].

Бідність впливає й на споживання. Бідні домогосподарства, які не мають змоги повною мірою забезпечити навіть харчування, мають украй обмежені можливості для придбання непродовольчих товарів та послуг. Відповідно, відсутні стимули для зростання виробництва та розширення спектру надаваних послуг. Серед послуг, які страждають у випадку збідніння населення, можна назвати освітні. По-перше, освіта не належить до надзвичайно важливих послуг, які неможливо відкласти. По-друге, освіта є досить дорогою як для державного бюджету, так і для фізичних та юридичних осіб. Відповідно, бюджетних місць стає менше, а отримувати освіту на контрактній основі можуть дозволити собі далеко не всі.

Також бідність є одним із факторів (якщо не головним) трудової міграції. Низькі зарплати, а також їх невиплата та затримка, відсутність роботи за фахом та інші фактори змушують людей обирати трудову міграцію замість праці на батьківщині. Так, у 2019 р., напередодні пандемії, у світі з'явилося понад 12 млн нових мігрантів. Серед них понад 2 млн в'їхали до США, 1,6 млн до Саудівської Аравії, 1,3 млн до Німеччини, 500 тис. до Росії, 320 тис. до Іспанії тощо [12, с. 7].

Така міграція, з одного боку, зменшує навантаження на ринок праці, а з іншого – позбавляє бідну країну робочих рук та кваліфікованих кадрів, які могли б узяти участь у розбудові країни. Яскравими прикладами є Україна, Молдова та інші пострадянські держави.

2. *Соціальні.* Говорячи про соціальний вимір бідності, слід звернути увагу на феномен соціальної ексклюзії, яку розуміють як процес виключення індивіда або соціальної групи із соціальних відносин внаслідок нестачі у них певних прав та наявності низки обмежень щодо доступу до інституцій, які розподіляють ресурси та надають соціальні послуги, участі в економічно чи соціально значущій активності і оплачуваній праці, можливостей впливати на прийняття управлінських рішень на місцевому чи регіональному рівнях, залученості до мереж соціальних взаємовідносин і підтримки внаслідок нестачі базових компетенцій, різного роду дискримінації та матеріального становища [5, с. 145].

Одним з наслідків соціальної ексклюзії є зниження рівня мотивації громадян до трудової діяльності та формування паразитичних настроїв. Крім того, це призводить до посилення соціальної напруженості та криміналізованості суспільства. В умовах масового зубожіння спостерігається нігілізм, як соціальний, так і правовий. Розрив між нав'язуваними за допомогою масмедіа стандартами споживання та реальними умовами життя призводить до депресії, депривації, побутових конфліктів, про що йшлося вище. Нарешті, формується особливий клас суспільства – прекаріат, який за певних умов здатен до самоорганізації.

Прекаріат являє собою соціально незахищений прошарок, який характеризується порівняно нестабільними умовами зайнятості. На думку деяких дослідників, прекаріат є класом, який уособлює соціальні верстви, що володіють професійними знаннями, кваліфікацією та досвідом і прагнуть побудувати раціональні взаємозв'язки з громадськістю та державою, але при цьому перебувають у нестабільному соціальному становищі з гнучким ступенем зайнятості, нестійкими формами та розмірами оплати праці. Вони повністю або частково позбавлені доступу до соціально-правових гарантій та засобів соціального захисту [13, с. 60]. Нідерландські автори зазначають, що прекаріату не вистачає явних та латентних переваг працевлаштування, через що їм важче задовольнити низку своїх потреб [14, с. 4].

До прекаріату належать широкі групи населення, у тому числі безробітні, трудові мігранти, громадяни, які працюють неповний робочий день, які отримують заробітні плати «в конвертах» тощо. А. Шуліка зазначає, що прекарізація не є маргінальним явищем, оскільки «вона впливає не на невелику групу нестійких або виключених, а практично на всіх» [6, с. 82]. На нашу думку, прекарність є деструктивним фактором для економіки, оскільки безпосередньо пов'язана з переходом ринку праці «в тінь», що зменшує обсяг сплачуваних податків. Прекарність породжує «*circulus vitiosus*»: через тіньову занятість та безробіття державний бюджет недоотримує кошти, які мали б бути спрямовані, серед іншого, на вирішення соціальних проблем того ж прекаріату [15, с. 53].

Бідність призводить і до сплеску злочинності. Це можуть бути як майнові злочини, логіка яких зрозуміла (бажання отримати матеріальні блага, яких не вистачає), так і немайнові, які, на нашу думку, пов'язані з високим рівнем депривації та ексклюзії.

3. *Політичні*. Оскільки політика пронизує всі сфери життя суспільства, було б дивним, якби бідність не впливала на політичне життя. У сучасному суспільстві навіть бідні люди мають політичні права, як-от право на протест чи на участь у виборах. Відповідно, бідний електорат є «ласим шматком» для цілої низки політичних лідерів та рухів. Здебільшого це популістські рухи, які апелюють до найпростіших бажань людей та наводять прості й зрозумілі пояснення. Мета популістів – не стільки дати владу народу, скільки мобілізувати маси населення, продемонструвавши бізнес-колам та політичним елітам серйозність своїх намірів. Це було видно на прикладі руху «*Occupy Wall Street*». Учасники руху прагнули привернення суспільної уваги до зловживань фінансової еліти та проголосили гасло «Нас 99%», хоча очевидно, що будь-яку ідею не може підтримувати 99% населення.

Популістські політичні сили досить популярні в Європі. Серед них – «5 зірок» та «Ліга Півночі» (Італія), «Альтернатива для Німеччини» (ФРН), «Національне об'єднання» (Франція), «Істинні фіни» (Фінляндія), «Свобода і пряма демократія» (Чехія) та інші. Багато з них відстоюють антимигрантські позиції, захищаючи економічні права корінного населення. Про популярність таких партій не могло б іти й мови, якби бідність та безробіття разом з міграцією (не завжди легальною) не були актуальними проблемами для сучасної Європи.

Бідність впливає й на політичну ситуацію в Україні. Вітчизняні політики, базуючись на даних відкритих та закритих соціологічних опитувань, використовують популізм для проведення своїх виборчих кампаній. Це враховує й неготовність більшості виборців чути реалістичні (не завжди позитивні) прогнози та розрахунки. Кандидати та партії регулярно дають завідомо нереалістичні обіцянки, аби виграти вибори чи «відтягнути» голоси у конкурентів (це стосується технічних кандидатів). Так, перед парламентськими виборами 2006 р. Партія екологічного порятунку «ЕКО+25%» обіцяла надбавки усім мешканцям України, які проживають в екологічно несприятливих умовах (враховуючи екологічну ситуацію в Україні, треба було виплачувати практично всім). У 2008 р. спроби уряду компенсувати вклади Сбербанку СРСР завершилися виплатою лише тисячі гривень, яку навіть отримали не всі вкладники. Численні політичні діячі обіцяли громадянам зарплати «європейського» рівня, зниження податків до нереально низьких значень, що досить ефективно спрацьовувало [16]. При цьому політичний діяч, який пропонує реально ефективні (у переважній більшості непопулярні) заходи, має мало шансів на перемогу.

Іноді бідність, соціальна ексклюзія, соціальна депривація та інші пов'язані соціально-економічні фактори призводять до революцій та переворотів. Історія знає багато прикладів того, як бідні громадяни ставали рушійною силою воєн та революцій. Велика Французька революція 1789-1799 рр., Весна народів 1848-1849 рр., Паризька комуна 1871 р., Лютнева революція в Росії 1917 р., Листопадова революція в Німеччині 1918 р. стали наслідками класових протиріч та майнової нерівності. Розглядаючи новітню історію, згадаємо оксамитові революції, що призвели до падіння комуністичних режимів, кольорові революції в пострадянських країнах, «Арабську весну» та багато інших подій. В усіх випадках переважна більшість населення жила

не на тому рівні, якого вона заслуговувала, враховуючи рівень розвитку означених країн. Протести на Шрі-Ланці 2022 р., що закінчилися відставкою президента, також були спричинені збіднінням населення, зростанням цін на паливо та відключенням електричної енергії [17]. Також бідність впливає на бажання громадян брати участь у збройних конфліктах. Як було неодноразово продемонстровано у засобах масової інформації, більша частина учасників вторгнення Росії в Україну – це мешканці депресивних регіонів, для яких участь у війні є способом покращити своє матеріальне становище. Вважаємо за доцільне присвятити цій проблемі окреме дослідження.

На нашу думку, відносна бідність є невирішеною в принципі, оскільки в будь-якому суспільстві є більш та менш заможні громадяни. Але бідність абсолютна, яка ставить людину на межу нормального існування, може і має бути подоланою. Відповідно до цього, країни світу, у тому числі Україна, проголошують себе соціальними державами.

Висновки. Отже, бідність є феноменом, який має надзвичайно різнобічні наслідки, що виходять за межі власне економічної системи. Ми запропонували класифікацію цих наслідків для особистості та для соціуму. Особистість, яка живе в бідності, зазнає фізичних та психологічних страждань, а також соціальної депривації. В умовах пандемії (скоріше за все, не останньої у цьому столітті) саме бідні люди є найбільш вразливими через брак доступу до медичної допомоги. Більше того, деякі хвороби не вдається перемогти саме через бідність населення та бездіяльність урядів, а не через складність цих хвороб для лікування.

Суспільство, в якому значну частину населення складають бідні, стає більш вразливим до міграційних настроїв, соціальної ексклюзії та радикальних політичних ідей. Ми навели приклади соціальних потрясінь та політичних зрушень, які спричинені різними факторами, у тому числі бідністю. Означена проблема є однією з причин протестів, повстань, заколотів та революцій. Як свідчать приклади сучасних міжнародних конфліктів, бідність штовхає людей до участі в них у якості найманців. Відтак, політична еліта країни повинна боротися з бідністю як з багатовимірною проблемою, що буде детально розглянуто в наших наступних дослідженнях.

Список використаної літератури

1. Пчелянська Г.О. Бідність населення та її вплив на формування продовольчої безпеки. *Бізнесінформ*. 2017. № 8. С. 167-172.
2. Полякова С.В., Новосільська Т.В. Бідність населення за споживанням: нові виміри. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 1 (23). С. 22-31.
3. Hamilton A., Svensson J. The vicious circle of poverty, poor public service provision, and state legitimacy: A view from the ground in Sudan. Institute for International Economic Studies. Seminar paper No. 772. URL: http://www.iies.su.se/polopoly_fs/1.287603.1466421786!/menu/standard/file/772.pdf (Accessed 15 July 2022).
4. Городецька Т.Е. Вплив диференціації доходів населення на формування соціальних шоків у суспільстві. *Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси*. 2012. № 3. С. 94-99.

5. Карп'як М.О. Соціальна ексклюзія в Україні: ознаки та форми прояву в сучасному суспільстві. *Регіональна економіка*. 2020. № 2. С. 133-152.
6. Шуліка А.А. Особливості розуміння прекарності в сучасному політичному дискурсі. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2019. Т. 11. № 1. С. 79-86.
7. Peters D., Garg A., Bloom G., Walker D., Brieger W., Rahman H. Poverty and Access to Health Care in Developing Countries. *Ann N Y Acad Sci* 2008;1136:161-71. doi: 10.1196/annals.1425.011. Epub 2007 Oct 22.
8. Marryat L, Frank J. Factors associated with adverse childhood experiences in Scottish children: a prospective cohort study. *BMJ Paediatr Open* 2019; 3(1): e000340.
9. Smith M., Williamson A.E., Walsh D., McCartney G. Is there a link between childhood adversity, attachment style and Scotland's excess mortality? Evidence, challenges and potential research. *BMC Public Health* 2016; 16: 655.
10. Knifton L., Inglis G. Poverty and mental health: policy, practice and research implications. *BJPsych Bull*. 2020 Oct; 44(5): 193–196.
11. The vicious cycle of poverty. University of Illinois Urbana-Champaign. URL: http://publish.illinois.edu/zzhangecon/files/2015/12/VCP_DU.pdf (Accessed 15 July 2022).
12. 2021 Annual International Migration and Forced Displacement Trends and Policies Report to the G20. International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---ddg_p/documents/publication/wcms_829943.pdf (Accessed 21 July 2022).
13. Прекарият: становление нового класса: (коллективная монография) / Под ред. Ж.Т. Тощенко. М.: Центр социального прогнозирования и маркетинга, 2020. - 400 с.
14. Ballafkih, H., Zinsmeister, J., & Meerman, M. (2017). A Job and a sufficient income is not enough: the needs of the Dutch Precariat. *Journal of Workplace Rights*, 2017 (Oktober-December).
15. Ключник Р.М. Бідність та соціальна ексклюзія. *Соціологічні дискурси: Матеріали V Всеукраїнської наукової конференції молодих учених* (м. Дніпро, 10 грудня 2021 року) / відповідальний за випуск, професор В.В. Кривошеїн. Дніпро: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2021. С. 51-54.
16. Ключник Р.М., Невесела К.О. Популізм як сучасний політико-економічний феномен. *Академічний огляд*. 2020. № 2 (53). С. 5-18.
17. Why are people protesting in Sri Lanka? *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/06/why-are-people-protesting-in-sri-lanka> (Accessed 12 August 2022).

References

1. Pchelianska, H.O. (2017). *Bidnist naseleння ta ii vplyv na formuvannia prodovolchoi bezpeky* [Poverty of population and its influence of food security formation]. *Biznesinform* [Business Inform], no, 8, pp. 167-172. (in Ukrainian).
2. Poliakova, S.V., Novosilska, T.V. (2015). *Bidnist naseleння za spozhyvanniam: novi vymiry* [Consumption poverty of population: new dimen-

sions]. *Demohrafiia ta sotsial'na ekonomika* [Demography and social economy], no. 1 (23), pp. 22-31. (in Ukrainian).

3. Hamilton, A., Svensson, J. (2014). The vicious circle of poverty, poor public service provision, and state legitimacy: A view from the ground in Sudan. Institute for International Economic Studies. Seminar paper No. 772. URL: http://www.iies.su.se/polopoly_fs/1.287603.1466421786!/menu/standard/file/772.pdf (Accessed 15 July 2022).

4. Horodetska, T.E. (2012). *Vplyv dyferentsiatsii dokhodiv naseleння na formuvannia sotsialnykh shokiv u suspilstvi* [The influence of population incomes differentiation on social shock formation in society.]. *Zovnishnia torhivlia: pravo, ekonomika, finansy* [Foreign trade: economics, finance, law], no. 3, pp. 94-99. (in Ukrainian).

5. Karpiak, M.O. (2020). *Sotsialna ekskluziia v Ukraini: oznaky ta formy proiavu v suchasnomu suspilstvi* [Social exclusion in Ukraine: the features and forms of its manifestation in modern society]. *Rehionalna ekonomika* [Regional Economy], no. 2, pp. 133-152. (in Ukrainian).

6. Shulika, A.A. (2019). *Osoblyvosti rozuminnia prekarnosti v suchasnomu politychnomu dyskursi* [Features of understanding precarity in modern political discussion]. *Filosofia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury* [Philosophy and Political Science in the context of modern culture], vol. 11, no. 1, pp. 79-86. (in Ukrainian).

7. Peters, D., Garg, A., Bloom, G., Walker, D., Brieger, W., Rahman, H. (2007). Poverty and Access to Health Care in Developing Countries. *Ann N Y Acad Sci* 2008;1136:161-71. doi: 10.1196/annals.1425.011. Epub 2007 Oct 22.

8. Marryat, L, Frank, J. (2019). Factors associated with adverse childhood experiences in Scottish children: a prospective cohort study. *BMJ Paediatr Open* 2019; 3(1): e000340.

9. Smith, M, Williamson, A.E., Walsh, D., McCartney, G. (2016). Is there a link between childhood adversity, attachment style and Scotland's excess mortality? Evidence, challenges and potential research. *BMC Public Health*, 16: 655.

10. Knifton, L., Inglis, G. (2020). Poverty and mental health: policy, practice and research implications. *BJPsych Bull*, Oct; 44(5): 193–196.

11. The vicious cycle of poverty (2015). University of Illinois Urbana-Champaign. URL: http://publish.illinois.edu/zzhangecon/files/2015/12/VCP_DU.pdf (Accessed 15 July 2022).

12. 2021 Annual International Migration and Forced Displacement Trends and Policies Report to the G20. International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---ddg_p/documents/publication/wcms_829943.pdf (Accessed 21 July 2022).

13. *Prekariat: stanovlenie novogo klassa* (2020). [Precariat: establishing a new class] / Ed. by Zh.T. Toshhenko. Moscow: *Centr socialnogo prognozirovaniia i marketinga* [Center for social prognosis and marketing], 2020, 400 p.

14. Ballafkih, H., Zinsmeister, J., & Meerman, M. (2017). A Job and a sufficient income is not enough: the needs of the Dutch Precariat. *Journal of Workplace Rights*, 2017 (Oktober-December).

15. Kliuchnyk, R.M. (2021). *Bidnist ta sotsialna ekskluziia* [Poverty and social exclusion]. *Sotsiolohichni dyskursy: Materialy V Vseukrains'koi naukovi*

konferentsii molodykh uchenykh (m. Dnipro, 10 hrudnia 2021 roku) [Sociology Discourse: materials of the 5th all-Ukrainian scientific conference of young scientists]. Dnipro, pp. 51-54. (in Ukrainian).

16. Kliuchnyk, R.M., Nevesela, K.O. (2020). *Populizm iak suchasnyj polityko-ekonomichnyj fenomen* [Populism as a social and political phenomenon]. *Akademichnyj ohliad* [Academy Review], no. 2 (53), pp. 5-18. (in Ukrainian).

17. Why are people protesting in Sri Lanka? (2022). The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/06/why-are-people-protesting-in-sri-lanka> (Accessed 12 August 2022).

CONSEQUENCES OF POVERTY FOR INDIVIDUALS AND SOCIETY

Ruslan M. Kliuchnyk, Alfred Nobel University, Dnipro (Ukraine)

E-mail: nobelpolis@duan.edu.ua

DOI 10.32342/2074-5362-2022-2-33-4

Keywords: *consumption, poverty, consequences of poverty, social exclusion, political radicalism, political protest*

The article examines the main consequences of poverty for individual citizens and society as a whole. Among the consequences of poverty for individuals, physiological, psychological and communicative effects are distinguished. The physiological consequences of poverty are the unavailability of quality food, as well as quality medical, hygiene, and health services, which reduces both life expectancy and health in general. Psychological problems include stress, depression, alcohol and drug abuse, which can lead to suicidal tendencies. The communicative consequences mean that a poor person often loses social ties, and his or her circle of communication becomes quite limited.

Poverty also affects society as a whole. Among the purely economic consequences, we singled out the Vicious Cycle of Poverty, to which many Western studies are devoted. Also, impoverished societies in general cannot afford goods and services that are not related to survival. Therefore, there is a low demand for various categories of services, in particular, educational ones. Poverty is one of the factors of labor migration, which is illustrated by the example of Ukraine.

In the conditions of a transitional and a market economy in post-Soviet states, the desire to withstand competition on the world market under the conditions of high energy and material intensity of production has been reflected in the preservation of low labour costs. Low wages, in turn, are a direct factor in the formation of social and economic risks in the field of human development.

Poverty is also associated with the phenomenon of social exclusion, which we consider as the process of excluding an individual or a social group from social relations. A special class of precariat is being formed. The precariat is capable of self-organization under certain conditions. This group of people is associated with the spread of shadow employment and other forms of violation of the law.

Political problems caused by poverty are also important. Poor citizens in the vast majority of countries (at least in all democracies) have the right to vote. Accordingly, they often support populist movements. Poverty and unemployment lead people to support far-left and far-right parties. Far-right movements often have an anti-immigrant focus. Sometimes poverty, social exclusion, social deprivation and other related socio-economic factors lead to revolutions and coups.

In our opinion, relative poverty is unavoidable in principle, since in any society there will always be more and less wealthy citizens. But absolute poverty, which puts a person on the edge of normal existence, can and must be overcome. According to this, most countries of the world, including Ukraine, declare themselves welfare states.

The article uses the achievements of economic, political, sociological, psychological and other sciences, taking into account the interdisciplinary synthesis and the pluralism of approaches. Modern trends in the interpretation of the consequences of poverty, which can be traced in the works of Ukrainian and foreign authors, are analyzed.

Одержано 4.11.2022.